

TERMÉS

A szászfenesi Leányvár

Kolozsvár közvetlen környékének egyik történelmi műemléke, a Leányvár csekély maradványa, Szászfenestől délre, mindössze pár száz méterre található, egy erdős domb csúcán. Kolozsvárról autóbusszal ki lehet jutni Szászfenesre (Florești), onnan pedig a Tótfaluba vezető úton egyenesen a Leányvár dombjának (Várdomb) aljába érkezünk. A domb csúcsára is aránylag könnyen kijuthatunk, ha a turistajelzések örvényen haladunk.

A dombtetőt sánc övezi és ennek a szélén egy torony romjai omladoznak. A rom tövében található nyíláson néhány méteres földalatti folyosóba jutunk. Hogy ez az alacsony folyosó hova vezetett, a hajdani váracska pincéjébe, vagy állítólagos kazamatáiba, erre csak szakzszerű feltárással lehetne fényt deríteni. Annyi azonban bizonyos, hogy az idők folyamán „kincskeresők” össze-vissza ásták-túrták a váracska dombját.

A szászfenesi kicsiny Leányvár építési idejéről nem maradtak fenn írásos feljegyzések. Feltehetőleg, hogy királyi várnak épült, majd (miután Kolozsvár és Gyalu környéke az erdélyi püspökség birtokába került) a szászfenesi Leányvár is püspöki vár lett, amelynek az volt a szerepe, hogy védelmezze a püspöki birtok itteni részét, annak terményeit, a nép által beszállított tizedet és fegyelmezze az esetleg engedetlen jobbágságot. Ennek a várnak még az a szerepe is lehetett, hogy a közvetlen közelben lévő kolozsmonostori apátságot (amelyet I. Béla királyunk alapított az 1060-as évek elején, és amellyel az erdélyi római katolikus püspökség állandó birtok és hatalmi viszályban volt) akadályozta kiváltságainak gyakorlásában. Tudunk olyan esetről is (1220 táján), amikor a püspök papjaival és vitézeivel valósgagos fegyveres támadást intézett a kolozsmonostori apátság ellen, feldúlván azt és megsemmisítvén pápai és királyi kiváltságleveleit.

A Leányvár építményei a tatárjárás (1241–1242) előtt feltehetően fából épültek, és több mint valószínű, hogy a vár nem élte túl a tatárjárás pusztításait, hiszen a Radna felől jövő tatár hadak a Leányvár közvetlen közelében nyomultak előre Nagyvárad felé. Ebből az időből egy királyi oklevél említést tesz a szomszédos Gyalu pusztulásáról is.

A tatárjárás után újra felépült a Leányvár, de most már terméskőből, és továbbra is az erdélyi püspök vára maradt. Nagyon kevés írásos emlék maradt fenn e középkori várunkról. Először 1312-ből említi meg egy oklevél a fenesi vár várnagyát (Castellanus de Fenes), majd 1357-ben ismét előfordul az erdélyi püspök fenesi várnagyának említése (Castellanus episcopi Fenes), végül pedig az 1373-ból származó oklevélből megismerhetjük e vár várnagyának, Gerendi Miklósnak a nevét.

A szászfenesi Leányvár pusztulása az 1437. évi, Budai Nagy Antal által vezetett erdélyi jobbágyfelkelés idejére tehető. Köztudomású, hogy a felkelést éppen az akkori erdélyi püspök, Lépes György megnehezített egyházi adózási rendszere lobbantotta lángra, és egészen bizonyos, hogy a jobbágyfelkelés nem kegyelmezett a püspöki várnak sem. A bábolnai jobbágyfelkelés vérbefojtása után az erdélyi római katolikus püspökség a Szászfenesessel szomszédos Gyaluban (a hajdani mezővárosban) emeltetett új, erős várat, melyről az első okleveles feljegyzések 1439-ből valók. Ez a vár vette át és folytatta még csaknem 120 évig (1556-ig) azt a szerepet, amelyet azelőtt a szászfenesi Leányvár töltött be századokon keresztül.

A Leányvár többé nem épült fel, romjait az idő lassan, de biztosan koptatja, köveit és sáncait belepi a föld és az erdő, történetét pedig a monda és a képzelet. Szászfenes község lakossága ma már nagyon keveset tud a határában lévő várromról, és azt a keveset is, amit még regéinek erről a hajdani várról, csupán néhány öreg tudja. Tőlük hallottam, hogy a várban, hajdanában maga a király lakott, de azt is mesélik az öreg fenesi nénikék, hogy a várat tündérek építették és lakták, akiknek kincsei még most is ott vannak a vár pincéjében, de a titokzatos pincaajtó

csak minden hetedik évben nyílik meg. Az a monda is fennmaradt, hogy egy időben a várat papok lakták, akik ide zárták be a környék szegény népét, leginkább a leányokat, és így kapta a vár a Leányvár nevet.

Ide kívánczok egy helytörténeti monda, melyet Szabó Géza, a közelmúltban elhunyt, nyugalmazott magyarkiskapusi református lelképásztor gyűjtött az 1970-es évek első felében, az akkor 80 esztendőős Takács Anna szászfenesi lakostól. A szájhagyomány szerint, tündérek éltek a Leányvárban, Szászfenes határában, egy hegy mélységében, ahova alagút vezetett. Korsóikkal nagypéntek éjszakáján minden esztendőben kijöttek a Leányvárból, ellibbentek a kúthoz, a hegy lábához, és ott vizet merítettek. Jól tudták ezt a vadászok, és elhatározták, hogy foglyul ejtenek egy tündért. Ezért csináltattak a csizmadiákkal egy piros csizmát, és nagypéntek estéjén szépen a kút mellé állították. Éjfél tájban kijöttek földalatti kastélyukból a tündérek, és az egyik, mindkét lábacskáját beledugta a piros csizmába, mint egy kürtőbe. Erre a vadászok, akik a fák között leskelődtek, a kúthoz szaladtak. A tündérek szétrebbentek, csak az az egy maradt ott, aki szegény hirtelen nem tudta kihúzni lábacskáit a piros csizmából. A vadászok így megfogták és magukkal vitték.

Ricci József

Pápa tűzvédelme a XVIII. században

Pápa középkori forrásaiból nem értesülünk igazán nagy tűzesetekről a városban. Ilyen feljegyzések a végvári időkben sem maradtak fenn, amikor a lakosság száma megfogyott, az ipar és kereskedelem hanyatlott. Nem valószínű, hogy ez a céhek kitűnő tűzoltó tevékenységével magyarázható, sokkal inkább az lehet az ok, hogy a harcos korban megsemmisültek a tűzesetekkel kapcsolatos dokumentumok.

A török kiűzése után sokat javult a helyzet. A népesség növekedni kezdett, a háborús időkben Sopronba és más városokba elköltözöttek fokozatosan visszatértek a városba. A meginduló fejlődést a Rákóczi szabadságharc eseményei állították meg. Miután Vak Bottyán főhadiszállása hosszú ideig a városban volt, a császári csapatok 1707-ben megtorlásként felégették a várost. A történeti munkák szerint csupán Tallián Sándor és Botkáné háza maradt épen.¹

Az 1711-ben megkötött szatmári béke után ismét megindult a fejlődés, amit a földesurak, az Esterházyak is igyekeztek elősegíteni. Erre utal, hogy a városba az ipar és kereskedelem fellendítésére zsidó családokat telepítettek. A környékben található, a török időkben elnéptelenedett bakonyi falvak betelepítésével egyidőben minden bizonnyal Pápára is kerültek főként iparúzzással foglalkozó németek.²

Ebben a korban a török már nem jelentett veszedelmet a pápaiak számára, de a nagy tűzvészek réme állandóan ott lebegett felettük. Ez elsősorban az épületek tetőzetének gyúlékonyságával magyarázható. A város mellett 1771-ig nagy kiterjedésű tó volt, mely bőségesen szolgáltatott nádat a tetőfedéshez. A földművelő lakosság kedvelte a rozsszalmát ugyanerre a célra. Mindkettő igen jó szigetelő képességgel rendelkezett, nyáron hűvösen tartotta a lakást, télen megőrizte a szobák melegét. A módosabb házakat faszindellyel fedték. A nád, a szalma, a nyári hőségben kiszáradt faszindely egyformán gyúlékony volt, így a kimondottan esős, havas napokat kivéve, állandóan fennállt a tűzveszély. Eleendő volt egyetlen kéményből kipattanó szikra, őrizetlenül hagyott tűz, olajlámpa, gyertya, hogy tűz keletkezzen.

A tüzek terjedését nagy mértékben elősegítette a település zsúfoltsága. A szorosan egymás mellé épült házaknál a lángok könnyen utat találtak a szomszéd tetőkre. Szeles időben percek alatt egész utcatorok borulhattak lángba. Fokozta a tűzveszélyt, hogy bizonyos mesterségeknél elengedhetetlen volt a tűz alkalmazása. Nemcsak a patkolókovácsok, a fegyverkovácsok, a rézművesek, a lakatosok használták, de a kádárok is alkalmazták. Némely iparosok maguk

¹ Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Megjelent 1994-ben. Főszerkesztő: Kubinyi András. 210. old.

² Bognár Imre Ede: Pápa településföldrajza. Pápa, 1943. 73–92. old.

is gyűlékony anyagokkal dolgoztak. A famegmunkálással foglalkozó mesterek, szítások, bog-
nások, asztalosok udvarában, műhelyeiben sok gyűlékony anyag halmozódott fel, mely vi-
gázatlanság esetén könnyen tüzet fogott.³

A középkor végén Pápa három részből állt: a Belvárosból, az Alsóvárosból és Felsővárosból.
Legszerencsésebbnek a belvárosiak mondhatták magukat. Ezt a viszonylag egységes telepü-
lést akkor még romladozó városfal vette körül. Itt lakott az iparosok túlnyomó többsége, akik
céhekbe tömörülve, szervezeten fel tudták venni a küzdelmet a tüzek ellen. Az alsóvárosi és
felsővárosi majorok laza települést alkotva a Belvárostól délre, illetve északnyugatra helyez-
kedtek el. Itt élt a földművelő népség. Mint az egykori iratokból kiderül, az Alsóváros házai
a Hosszú utca és Pocséta utca körül rendeződtek. A Felsővárosban is volt Hosszú utca, s köz-
vetlen a várfalon kívül húzódtott a Sörfőző utca.

Egy 1730-ban a földesúrral, Esterházy Ferencsel kötött szerződéssel ezek a külső részek kö-
zelebb kerültek a városhoz, mely alatt a Belvárost kell érteni, de irányítás szempontjából csak
1842-ben született meg az a település, melyet ma Pápa néven ismerünk. Ekkor jött létre az egy-
séges városvezetés az első polgármester, Villax Antal vezetése alatt.⁴

A fokozott tűzveszély miatt felmerült annak a gondolata, hogy Pápán is legyenek olyan tűz-
rendőri szabályok, amilyenek számos szabad királyi városban már érvényben voltak. 1725.
február 25-én hozta meg ezeket az intézkedéseket minden bizonnyal más városok példája,
megfogalmazott rendelkezései mintájára Pápa város tanácsa a városbíró irányítása mellett.
Ezek abban a korban példamutatónak tekinthetők. Érdemes a szabályokat egyenként szem-
ügyre venni.⁵

Elsőként arról rendelkeztek, hogy a város öt nagy utcájának mindegyikében legyen két-két
strázsamester. Ők gondoskodtak arról, hogy minden éjjel 4 városi polgár teljesítsen őrszolgá-
latot, ügyelve elsősorban arra, nehogy tűz támadjon valahol a városban. Ezek az utcák a kö-
vetkezők voltak: Ispotály, Szent László, Bástya, Új és Víz utca. A szabályzat intézkedett a strá-
zsamesterek és strázsák megbüntetéséről abban az esetben, ha kötelességüket elmulasztanák.
A pénzbüntetések igen komoly összegek voltak.

Bizonyára a kedvezőtlen tapasztalatok alapján jogos félelem élt a város vezetőiben az idege-
nekkal, jövevényekkel szemben, akik között szép számban akadhatott kétes személy, garázda,
részeges vagy éppen gyújtogató. Éppen ezért így intézkedik a tűzrendészeti szabályzat máso-
dik pontja: „Senki bíró uraimék hírek nélkül idegeneknek és jövevényeknek, csavargóknak,
tisztátalan személyeknek, koldusoknak, zarándokoknak, passzus nélkül járóknak szállást 12
forint büntetés terhe alatt ne merészellen adni, az kinél volna pedig, ezen büntetés alatt hírt
adjon, mert az kinél megtapasztaltatik, ha pénze nem lenne, ötven palca adatik az piarcon
deresben neki, mind szállójával edgyütt...”

A harmadik pont ugyancsak figyelemre méltó: „Estveli 8 órai harangozás után senki az eő
korcsmaján bort árulni ne merészkedjen, az korcsmaházzal szemben is az dombérozókat el-
külgye négy ft büntetés alatt.”

Az utasítás helyes, a kemény büntetés kilátásba helyezése bizonyára visszatartó erejű volt.
Kijátszására nem kínálkozott lehetőség, miután akkor is példás büntetésre számíthatott a
korcsmáros, ha vendégei a közelben folytatták az italozást, mulatozást. Ez a rendelkezés első-
sorban a közrend megóvását célozta meg, de miután a részeg ember könnyen vetemedhet
gyújtogatóra, vagy beszámíthatatlanságánál fogva előidézhet tüzet, a tűzrendészet célját is
szolgáltatta.

A negyedik szabály is inkább a bűnmegelőzést szolgálja, mint a tűzrendészetet: „Lámpás
nélkül is a fellejebb írt harangozás után ne járjanak, főképpen kocsisok, deákok, szolgák, kol-
dusok, mert ha ez félék találatnak, megfogatnak, az kalodában vitetnek, másnap piarci deres-
ben megcsapattatnak.”

Meglepő, hogy az 1700-as években Pápán a kocsisok és szolgák mellett a diákok is a meg-
bízhatatlan elemek közé soroltattak. A piactér alatt abban az időben a Fő teret kell értenünk,

³ Uo.

⁴ *Kapossy Lucián*: Pápa város egyetemes leírása. Pápa, 1905. 80–81. old.

⁵ Uo. 83. old.

ahol a szabályzat megszületésének korában még a kelet–nyugati tájolású hatalmas Árpád-kori templom állt.

A szabályzat ötödik pontja valóban tűzrendészeti, miután a dohányzást éjjel és nappal keményen tiltja a város egész területén. A tilalom megszegői kemény büntetésben részesültek, a Fő téren megbotozták őket, majd szokatlanul magas pénzbüntetést, négy forintot voltak kötelesek fizetni.

A hatodik pont arról intézkedik, hogy az esti 8 órai harangozáskor az éjszakai őrszolgálatra rendelt polgárok kötelesek a Fő téren megjelenni, ahol eligazítást kapnak.

A hetedik szabály nagyon okosan előírja, hogy minden ház udvarán legyen kádakban, hordókban víz tűzoltás céljaira. Ez nagyon indokolt volt, hiszen abban az időben a közutakból és az egyes portákon található kutakból a vízmerés elég hosszadalmas munkával történt. Ez az előírás nem volt szigorú, megszegője egy forint büntetést fizetett.

A nyolcadik pont tiltja a csapóknak és más gyúlékony anyaggal dolgozóknak a lakásban az éjszakai munkavégzést, de még azt is, hogy gyertyával járkáljanak vagy dohányozzanak a ház padlasterében. A kilátásba helyezett büntetés ilyen esetekben szokatlanul kemény, alkalmanként 12 forint.

A kilencedik pontban a kémények rendszeres tisztításáról történik intézkedés. Érdekes módon itt nincs kilátásba helyezve a büntetés, ha ezt a házigazda elmulasztja. Ugyanakkor a kéményseprőt, ha nem megy el a hívásra, a Fő téren történő megbotozással fenyegeti a szabályzat.⁶

A következő pont arról intézkedik, hogy széna, takarmány csak egy kiskocsira való lehet a háznál, miután ez is igen gyúlékony anyag. A legtöbb mesterember vásározott, lovat, lovakat tartott, így ez a rendelkezés számukra kemény megkötésnek bizonyult. Betartása mégis ajánlatos volt, miután 12 forint büntetés várt arra, aki ezt a szabályt megszegte.

A tizenegyedik pont szintén az állattartást érintette. Egy, legfeljebb két marhát tarthatott egy háztartás a város területén, de ezek számára olyan istállót volt köteles építeni, amin nem fogott a tűz. Nemcsak az erős vesszőfonásból készült falakat kellett kívül-belül vastag agyagréteggel bevonni (paticsfal), hanem a padlást is. Érdemes a rendelkezést eredetiben idézni már csak a nyelvezete miatt is: „Senki egy-két marhán fölül maga házában ne tartson, azoknak is olyas alkalmatosságuk legyen, melyek a tűz ellen alkalmatosan legyenek, pallása, azt erősen megsarazza, falait pediglen vastagsárral megsarazza kívül-belül.”⁷

Nem tudjuk, mennyire tartották be a pápaiak ezeket a rendszabályokat, de tény, hogy a XVIII. század ebben a városban a tűzvészek százada volt. A legnagyobb tüzesetekről jó leírások maradtak fenn.

A labancok által történt felégetés után negyven éven keresztül nem volt nagyobb tüzeset, a város jelentős mértékben fejlődött. 1747. január 24-én, télvíz idején tűz támadt a Szent László utca végén, mely a város északi részén 127 házat hamvasztott el egészen a Borsosgyőri kapuig. A következő évben az Alsóvárosban pusztított tűz. Három év múlva a Belvárosban égett le 164 ház és az Árpádok korában épült templom.⁸

Alig több mint három évtizeddel később, 1779-ben, március 4-én újabb tűzvész pusztított a városban. Szerencsétlenségre erős szél volt ezen a napon, mely igen nagy mértékben hozzájárult a tűz terjedéséhez. Egy szemtanú, Zsoldos Ferenc, a pálos gimnázium tanára vers formájában örököltette meg ezt a szomorú eseményt. A költemény szemléletes képet nyújt a történekről:

*Mindezen nagy veszély eredetét vette
A belső városnak szinte közepette,
Csakhamar erejét úgy kiterjesztette,
Hogy városunk felét porig emésztette.*

Ezúttal tehát a város központjában pusztított a tűz, hatalmas károkat okozva.

⁶ Uo.

⁷ Uo. 84. old.

⁸ Bognár Imre Ede: i. m. 88. old.

Ez év nyarán bizonyára nagy erővel indult meg az újjáépítés, hogy a hajléktalanok őszre fedél alá kerülhessenek. A munka még be sem fejeződhetett, amikor szeptemberben újabb szörnyűség következett be. Zsoldos Ferenc tanár ezt is átélte, s a tüzesetről versben így emlékezett meg:

*Tekintek, hát látom, hogy azon a részen,
Amely a múlt tűztől megmaradt egészen
A füst tekeredik, a láng erőt vészen,
Készül, hogy viszonytag mindent megemésszen.
Lengedező alszél a tüzet éleszti
Többreül több házanként lassan széleszti,
A nádas házakat addig melegíti,
Míg nem városunknak felét bekeríti.*

A versből kiderül, hogy a feltámadó szélnek ismét nagy szerepe volt abban, hogy a fél város leégett. A szélrohamok a lángoló zsarátnokot elröpítették a nádtetős házakra, s azok sorban lobbantak lángra. Hiába sikerült a hosszú házsorok közötti sikátorokon aránylag jól megközelíteni a lángoló háztetőket, lehetetlen volt a tüzet megfékezni.

Kiss Ernő történelemtanár úgy fogalmaz, hogy ez a tűzvész kártételében alig maradt el a tavaszi mögött. A továbbiakban a következőket írja: „Ez a két tűz Rimay tűz néven maradt emlékezetes városunk történetében, mert mind a két tűz okozójául Rimayt tartotta a közvélemény, aki híres garázdá korhely volt a maga idejében...” A bíróság nyomozást rendelt el az ügyben, de ítéletről nem maradt feljegyzés, pedig Rimayt ezt megelőzően már két esetben gyanúsították gyújtogatással. Történelmi tény, hogy a tűzoltás védőszentjének, Flóriánnak, a mártírhalált szenvedett római századosnak a Rimay tüzek után állítottak szobrot az északi városkapu közelében. Ez a szép barokk alkotás negyedszázaddal ezelőtt áthelyezésre került, így most a Nagytemplom nyugati oldalánál található.

Kilenc évvel ezután, 1788. május 25-én ismét jelentős tűz hozta lázba a várost. Orbán városi tanácsos háza kigyulladt, onnan a tűz áterjedt a Pálos-rend gimnáziumára és magára a rendházra is. Úgy tűnik, ezután a tüzet sikerült lokalizálni, mert további kártételről nincs tudomásunk.⁹

A nagy tüzek évszázada városunk történetében ezzel lezárult. A barokk épületek, nagytemplom, kórház, kastély alkotói a század végén bebizonyították, hogy a jövő a cseréppel fedett téglá és kőépületeké. Minden bizonnyal ez is hozzájárult ahhoz, hogy a XIX. században radikálisan csökkent a nagy tüzesetek száma.

Huszár János

A fóti Suum cuique-telep története

Az első világháború után Magyarország előtt szinte leküzdhetetlen szociális nehézségek tornyosultak. A sokféle területen, számtalan formában jelentkező bajok közül kiemelkedett a hadi-rokkantak és hadigondozottak (hadiárvák és hadiözvegyek) problémája. Ennek mértéke minden korábbi háborús tapasztalatot lényegesen felülmúlt. Régóta ismert, hogy a világháború idejére jelentősen átalakult haditechnika, amely elsősorban az élőerőben, azaz a katonában igyekezett kárt tenni;¹ önmagában azonban ez még nem indokolta volna a rokkantak meglehetősen magas számát. Ám az orvosi ellátás korábnál magasabb színvonalra, a szanitációs-gyógykezelés szervezetsége lehetővé tette számos sebesült gyors ellátását, viszont az antiszeptikus

⁹ *Kapossy Lucián*: i. m. 82. old.

¹ *Julier Ferenc*: 1914–1918. A világháború magyar szemmel. Bp., 1933. 24–27. old.; *Szundy Károly*: Az első esztendő. Bp., 1916.

szerék nagyfokú hiánya, különösen pedig az antibiotikumok ismeretlen volta rendkívül sok esetben elkerülhetetlenné tette a csonkolásos műtéteket.² A (tartósan) hadiözvegyek, hadiárvák száma is aránytalanul magasabb volt, mint a korábbi korok fegyveres összeütközéseit követően; itt azonban nem hadi- és orvostechnikai, hanem társadalmi jelenségről volt szó: míg korábban a férjét elvesztett nő, különösen, ha fiatal volt, s csak egy vagy két gyermeket szült addig, csaknem bizonyosan számíthatott újbóli házasságra, addig a gyors újbóli családalapítás a huszadik század elején, különösen a városokban és az ipari foglalkozású lakosság körében már korántsem volt gyakorinak mondható.

A háború miatt megélhetésüket veszítették ellátására, illetve részleges vagy teljes rehabilitációjára, munkába állítására ugyan több állami és társadalmi szervezet is létrejött,³ ám összességében megállapítható, hogy a legtöbb esetben csak viszonylag kis összegű, készpénzbeli támogatást tudtak nyújtani, ami az érintettek sorsán nemigen változtatott.⁴ A megindított átképző, elsősorban háziiparra oktató tanfolyamok a húszas évek derekára rendre kifulladásra, s a hadirokkantak és hadigondozottak meglehetősen nagy számban koldulásra kényszerültek (dacára annak, hogy a hatóságok ezt minden eszközzel igyekeztek megakadályozni),⁵ illetve a közületek alkalmi, igen csekély összegű segíelyeire szorultak.⁶

Azok számára, akik a háború következtében addigi életkereteik felbomlásával kellett, hogy szembenézzenek, az egyik legnagyobb, csaknem megoldhatatlan probléma a lakhatás volt. Magyarországon a lakáshiány, különösen Budapesten és környékén, valamint egyes vidéki városokban már a század elején igen súlyos nehézségeket okozott, s példátlan lakbérzsora előidézőjévé vált.⁷ Ezt a Trianonban elcsatolt területekről beözönlő menekültek nagy száma a húszas évekre tovább fokozta; velük egyidőben rengeteg, megélhetést kereső hadirokkant és hadiözvegy is a fővárosba tódult, akiknek útja – nagyon csekély kivétellel – a nyomortelepekre vezetett (nem egyet épp az ő számukra hoztak létre, így például a – talán leghírhedtebb – a Mária Valéria-telep „őse” egy katonai szanatórium-barakkokból kialakított rokkantközpont volt).

A hadigondozottak otthon, falusi környezetben tartása az akkori Népjóléti Minisztérium egyik meghirdetett célja volt, ám egy-két mezőgazdasági átképzőakción és a 6000/1922. BM.

² Ausstellung für Verwundeten und Krankenfürsorge im Kriege. Bp., 1915.; *Wilhelm Drigalski: Die Aufstieg des Sanitätskorps. Oldenburg, 1939.*; Nagy Sándor et al: A magyar katonai ellátó (hadtáp) szolgálat története. Bp., 1984.

³ „A gondozást végző intézmény 1915-től a miniszterelnökséghez kapcsolt, polgári jellegű közigazgatási szerv volt. Munkakörének fejlődését hivatalos címének változásai is kifejezik. 1915-ben »csonkított, belbeteg és béna katonákat gondozó bizottság«-nak nevezték – jelülül eleinte bizonyos fokig társadalmi jótékonyági jellegűnek – 1916-ban »m. kir. Rokkantügyi Hivatal«-nak, 1917 májusától pedig 1919-ig »Országos Hadigondozó Hivatal«-nak. Legfőbb irányítását a szervező kormányrendelet a kezdeményező gróf Tisza István miniszterelnök hatáskörébe utalta, akinek az ügyvezető alelnök: gróf Klebelsberg Kunó államtitkár közvetlenül referált. A hivatal költségvetése a miniszterelnökségi tárcába volt illesztve, s néhány új tisztviselőjét is a miniszterelnökség létszámába nevezték ki, míg zömét a többi kormányhatóságok engedték át szolgálattételre. Az 1917. évi kormányváltástól az összeomlásig gróf Teleki Pál volt az intézmény – ekkor már Országos Hadigondozó Hivatala elnöke.” (*Parádi Jenő: Hadigondozás. Hadigondozottak és tűzharcosok érdekvédelme. 291–302. old. In: Az 1939. évi Közigazgatási Továbbképző Tanfolyam előadásai. Sajtó alá rendezte: Sándor Tibor. Pécs, 21940.*)

⁴ Uo. és *Teleki Pál: Egyéni bánásmód a rokkantgondozásban. Uo. 229–237. old.*

⁵ Pl. a 81.000/1924. BM. és az örökébe lépő 172.000/1936. BM. rendeletek (A könyörödomány-gyűjtésnek, a koldulásnak, továbbá a munkaképtelen személyek és munkanélküli inségesek támogatásának szabályozása) kategorikusan tiltották, hogy az esetlegesen hadigondozott vagy hadirokkant koldus erre a tényre utalhasson.

⁶ A hosszan sorolható példák közül csak egyet kiragadva: Szigyártó István ötgyermekes hadirokkant Vác városától több ízben, többnyire évente kapott 20 pengő (!) segílyt. (Szigyártó István nyavalyatörős, vak hadirokkant cipész segélykérelme. Vác megyei város költségvetési ügyei. PML. (Pest megyei Levéltár) Váci Osztálya V. 474. 71. doboz. Szegényügyek.) Összevetésképpen: ekkoriban – a harmincas évek elején – ezért a pénzért egy pár jó minőségű bakancsot, vagy másfél mázsa lisztet lehetett venni. (Az adat forrása: Pest-Pilis-Kiskun vármegye felügyelőjének jelentése az 1943-as évről. PML. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye gazdasági felügyelőjének irata, VI. 201. b. 17. dob.)

⁷ *Bobula Ida: A magyar életstandard. Társadalomtudomány 1937/3–5.*

rendelettel meghirdetett Horthy Miklós Segélyakción⁸ kívül mást nemigen tudtak tenni.⁹ Kiútként a társadalom mozgósítása, a közadakozás fokozott megszervezése kínálkozott. Erre az ország korabeli legnagyobb vármegyéjében, Pest-Pilis-Solt-Kiskunban is sor került. Hadirokkantak számára több városban, községben épültek házak. Két helyen, Kalocsán és Fótton nemcsak egy-egy lakást létesítettek, hanem telepszerűen építkeztek.

Fót neve már korábban is országosan ismertté vált egy társadalmi szervezet révén: a Károlyi Sándor által elgondolt szövetkezeti mozgalom, a Hangya 1898-ban innen indult útjára. 1914. decembereben gróf Károlyi Lászlóné Apponyi Franciska, – a község határának szinte egészét birtokló¹⁰ Károlyi-uradalom tulajdonosának felesége – jótékony célú bált rendezett, melynek célja a bevonultak megélhetés nélkül maradt családjainak támogatása volt. A bál – melynek már a háború kitörése előtt is voltak előzményei, karácsonyi ruha- és cipősegélyek szétosztása formájában – tisztességes bevételt eredményezett, ám az is nyilvánvalóvá lett, hogy az egyszeri megsegítés csak átmenetileg segít a gondokon. Ezért a grófnő vezetésével – a német városi Népgondozó Hivatalok mintájára – létrehozták Fót Község Segítő és Népjóléti Bizottságát és annak Tanácsadó Irodáját.

A Bizottság elsősorban a család gondozást szervezte, mint egyesületközi, koordináló „csúciszerv”. Fótton ugyanis több olyan egyesület is működött, mely a szegények megsegítését tartotta céljának: a római katolikus plébánia (Szent Antal-persely) mellett a református gyülekezet és az újpesti zsidó szentegylet helyi fiókjá is működött e téren.¹¹ Mindezek korábban egymástól függetlenül, sőt, többnyire egymásról tudomást sem véve jótékonykodtak, ami az erők szétforgácsolása mellett a társadalom adakozókészségének csökkenéséhez is vezetett. A Bizottság 1914-től sikeresen hangolta össze a különböző egyesületek, szervezetek tevékenységét, megakadályozva, hogy egy időben több gyűjtés is folyjon, vagy a jótékony célú rendezvények túl hamar kövessék egymást. A szegény gondozást is átszervezték: a községet 17 körzetre osztották föl, s minden körzet élére egy-egy „szegénylátogató asszonyt” kértek föl. Ezeknek a feladata volt a környezet tanulmányok felvétele, illetve a megsegítés módjára való javaslatlétel, melyről aztán a teljes Bizottság döntött. Általában szem előtt tartották azt az elvet, hogy a készpénz-juttatást a lehetőség szerint kerülni kell, helyette inkább élelmiszerekkel, tűzifával segítelyeztek, amikor pedig mód nyílt rá, munkához juttatták a rászorulókat (például előre kiszabott katonai-alsóneműk megvarratásával, amihez, ha kellett, kölcsön-varrógépet is adtak). A végképp munkaképtelenek, ha eltartásukra alkalmas hozzátartozójuk nem volt, a község szegényházába nyertek fölvételt, ami még a húszas évek végén is a vármegye legkorszerűbb és legjobban karbantartott ilyen intézményének számított. 1917-től a Bizottság munkaköre tovább bővült: a frissen fölállított Népjóléti Minisztérium felügyelete és csekély támogatása mellett megszervezték a szoptatós és terhes anyák, illetve a három éven aluli gyermekek rendszeres és ingyenes tejjelátását, a két községi bábának pedig „szorgos kötelességévé” tették, hogy ellenőrizzék: az így megsegített anyák gyermekeiket azok legalább egyéves koráig csakugyan szoptassák. Az egészségvédelem terén különben már korábban is komoly áldozatkészségről adott számot a grófi család: az uradalom felfogadott orvosát nemcsak átengedték a község számára, de lehetővé tették, hogy a lakosokat ingyen vizsgálja és lássa el. Szintén országosan pártját ritkító volt, hogy a kastély nagy kiterjedésű parkjából 6,75 magyar holdat feltörettek és 76 családnak engedtek át feles művelésre; az ebből befolyó terményeket pedig a Bizottság tet-

⁸ Ez ráadásul minden mezőgazdasági foglalkozású rászorulóra kiterjedt, nemcsak a hadigondozottakra. (Szövegét ld.: Az Országos Ínségnyhító Mozgalom megszervezése. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjának ált. közig. iratai. IV. 401. b. 650/1922.)

⁹ Ennek oka az országos politikának egy rövid, szociális töltetű keresztény irányú utáni, liberális-konzervatív irányba történő (vissza) fordulása volt Bethlen István miniszterelnöksége kezdetén; ennek a politikai „váltásnak” egyik lecsapódása volt a Népjóléti Minisztérium költségvetésének nagyarányú megkurtítása, mely a tervbe vett lakásépítési programot megvalósíthatatlanná tette. (Ld. többek között: Kovrig Béla: Magyar társadalompolitika 1920–1945. Kis Magyar Könyvtár, 1. New York, 1954. I. köt. 5–7. old.)

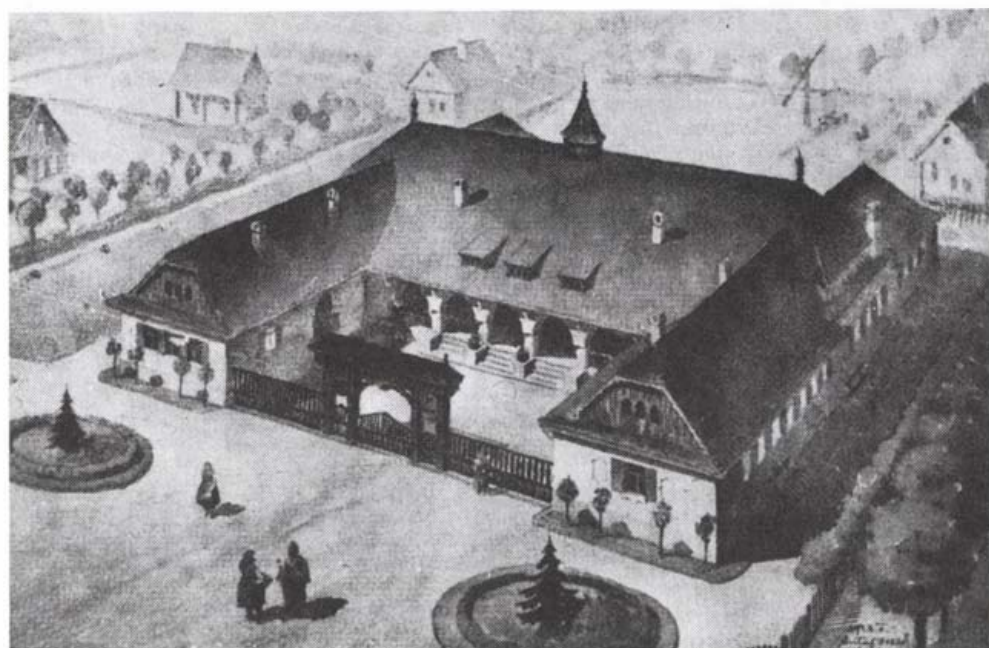
¹⁰ 1925-ben a birtokmegosztás a következőképpen nézett ki: 399 hold volt kisgazdák, 115 hold a katolikus egyházközség kezén, szintén 115 hold Károlyi László személyes tulajdonában és 2010 holdat birtokolt a Károlyi Hitbizomány. (Magyarország földbirtokai és földbirtokosai. Gazdacímfr. Bp., 1925.)

¹¹ Huszai Gábor: Fót nagyközség monográfiája. Kézirat, 1935. 32. PML. VO XI. 391. 1. dob.; Horváth Lajos: Fót története a II. világháborúig. Kézirat, é. n., Uo.; Az újpesti Chevra Kadisa (izraelita szentegylet) jelentése az 1918–1921. évről. Bp., 1922.

Fót-Újfalu továbbfejlesztési tervrajza

Fót-Újfalu népháza. Tervezte: Antal Dezső építész-mérnök

szés szerint használhatta föl (elsősorban a szegényházi munkaképteleneket és az azon kívüli rászorulókat látták el belőle)¹²

A Bizottság mellett megszervezett Tanácsadó Iroda már bizonyos hatósági feladatokat is átvállalt: így például – ingyenesen – segítettek gyámügyekben, gyermekmenhelyi elhelyezésekben, a „vadházasságok” rendezésében, a fronton lévő hozzátartozókkal való kapcsolat fenntartásában. Ez utóbbi különösen azoknak a családoknak jelentett sokat, ahol az otthon maradtok – vagy épp a bevonult – analfabéta volt. Az ingyenes levélírást illetve 1916-tól az eltűntek, a hadifoglyok felkutatását már nem csak a főtiai vehették igénybe, hanem a gödöllői és váci járás 36 községének valamennyi családja.¹³

A háború és a forradalmak után a község számba vehette veszteségeit. Sajnos a hadigondozásra szorulóak számáról adat nem maradt az utókorra.¹⁴ Mindenesetre tény, hogy az 1920-as karácsonyi jótékonyági akció bebizonyította: önerőből Fót képtelen megoldani a szociális problémákat. Gróf Károlyi Lászlóné ezért 1921-ben gyűjtési engedélyért folyamodott a vármegye alispánjához, s egyúttal a belügyminiszterhez is. Célként egy, hadirokkantaknak, hadiözvegyeknek és hadiárváknek otthont adó, családi házas telep felépítését jelölték meg, Suum cuique – Mindenkinék a magáét – néven.¹⁵ Hasonló telepek külföldön már a háború elején létesültek, s a polgári kor neves szociális szakírója, Czettler Ernő 1916-ban hírt is adott róluk.¹⁶

Az építkezéshez szükséges birtoktestet a Károlyi-uradalomból hasították ki, s bocsátották – ellenszolgáltatás nélkül – rendelkezésre. A valamivel több, mint huszonegy holdas terület 150 ház felépítésére lett volna elegendő, a szükséges közösségi létesítményekkel – pl. iskola – együtt.¹⁷ Megjegyzendő, hogy a Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter nevével fémjelzett földreform idején a birtokból az Országos Földbirtokrendező Bizottság további részeket csatolt el, illetve vett igénybe vagyonszállásföldként; ám Károlyi László egy esetben sem kérte, hogy a korábban átadott földeket ezekben beszámítsák, jöllehet, erre lehetősége lett volna.¹⁸

A grófné által kezdeményezett gyűjtés meglepően gyors eredményt hozott, s 1922. május 25-én 18 lakóházat adhattak át, egy továbbián pedig néprajzi és helytörténeti gyűjteményt helyeztek el. Felavatásukon számos előkelőség is megjelent, így Hanauer Árpád István váci püspök, Bernolák Nándor népjóléti miniszter (és az utódja, Vass József nagyrépost is), diplomaták; az avatóbeszédet Horthy Miklós, Magyarország kormányzója tartotta. Érdekes módon sajtóvisszhangja alig volt az eseménynek, amiért talán a küszöbön álló nemzetgyűlési választások okolhatók.¹⁹ Az 1922-es avatás után tovább folytatódott a gyűjtés; az adakozók között számos külföldi polgár mellett államférfiak is megtalálhatók, így például egy-egy házat építtetett XI. Pius pápa, a száimai uralkodó, Japán császára, Mussolini és lord Rothemere. Az eredményekről, 58 ház felépítéséről és a további tervekről 1929-ben jól szerkesztett, látványos kiadványban számolt be az Alap.²⁰ Ebből egy igen átgondoltan, korszerű elvek szerint megtervezett telepes falu elképzelése rajzolódik ki. Az újonnan épülő településrész szerves kapcsolatban volt a község többi részével, ugyanakkor külön iskolával, népházzal (művelődési házzal)

¹² A több, mint egy évtizeddel később országosan megszervezett szegénygondozási rendszer, az úgynevezett Egri Norma teljesen hasonló elvek alapján működött. *Hámori Péter*: Az Egri (Magyar) Norma. Kísérlet a magyar szegény- (koldus-) ügy rendezésére. In: *Fuga temporum. Emlékkönyv Eperjessy Géza 70. születésnapjára*. Szerk.: *Závodszy Géza*. Bp., 1997. 257–286. old.

¹³ A főtí szociális intézményekről IV. Károly egyik belső bizalmasa, Szerényi József báró írt méltatást (*Szerényi József*: Egy szociális mintaintézmény. A főtí népjóléti központ. Munkásügyi Szemle, 1916. 4. 43–50. old.)

¹⁴ A Pestmegyei Levéltár 1945 előttről Fót nagyközség anyagából csak a községi képviselőtestület – hiányos – jegyzőkönyveit és nagyon csekély közigazgatási iratanyagot őriz.

¹⁵ Az elnevezés Justinianus törvénykönyvében található jogelvre vezethető vissza. Valószínűleg azonban a szervezőt, Károlyi Lászlónét inkább az motiválhatta a névválasztásnál, hogy a Suum cuique-t számos karitatív céllal alapult közép- és újkori szerzetesrend választotta jelmondatául.

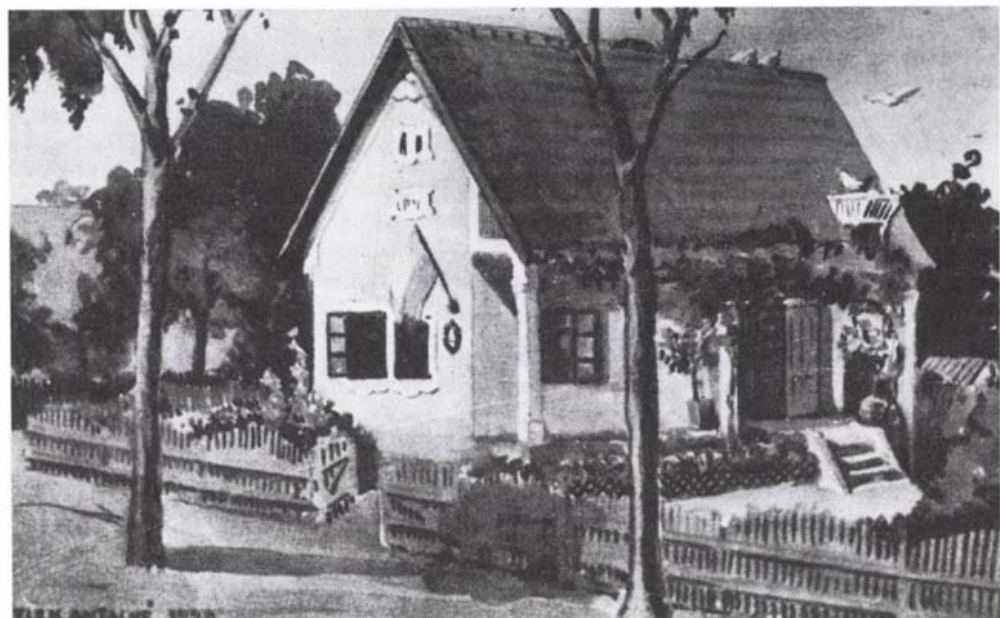
¹⁶ *Czettler Ernő*: A rokkant-telepítés Németországban és Ausztriában. Bp., 1916.

¹⁷ [*Károlyi Lászlóné*]: Egy falu, amelyet az egész világ épít. Fót-Újfalu, a Suum Cuique-alap telepe. [Bp., 1929.]

¹⁸ A FAKSZ-telepnek Horthy Miklósné teleppé való átkeresztelése. Ld.: Fót nagyközség képviselő testületének jegyzőkönyvei (továbbiakban Fót képv. t.) PML. V. V. 1039. Ca. 34/1930. kgy. számú határozat.

¹⁹ Egyedül a katolikus országos napilap, a Nemzeti Újság hozott róla hosszabb tudósítást. (A szociális szeretet példája: a Suum cuique-telep Fóton. Nemzeti Újság, 1922. május 27.)

²⁰ *Károlyi Lászlóné*: im.

XI. Pius pápa adományából épült ház

Erdélyi Zoltán községi főjegyző fogadja a kormányzót

bírt volna (ez utóbbi a gazdasági válság miatt végül csak alapos késéssel, az eredetileg szándékoltnál kisebb méretben épülhetett meg). A telep házterveinél szem előtt tartották az egyszerűség, az alacsony ár mellett a tartósságot és a népi jelleg megőrzését is: ezért építési anyagul többnyire vályogtéglát használtak, de az alapot – szigeteléssel – kőből vagy téglából, később pedig betonból készítették. Az épületek méretét – egy szoba, konyha, kamra – a korabeli házadószabályok határozták meg (eszerint az egynél nem több lakóhelyiséges ingatlan adómentes volt). Célként jelölték meg, hogy a házhoz juttatottaknak a megélhetését is biztosítani lehessen; ennek érdekében 1923-ban háziipari foglalkoztató-műhely épült a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium államsegélyéből, ahol szövő-, kosárfonó-, asztalos- és iparművészeti műhely, továbbá varroda működött.²¹ A megélhetést szolgálta az is, hogy minden házhoz kert tartozott (átlagosan 200 négyszögöles kiterjedéssel), ahol a család mindennapi zöldség szükségletének jó része megtermett.

A telep és az azt építtető, működtető Alap Szabályzatát 1925-ben hagyta jóvá a népjóléti és munkaügyi miniszter.²² A Szabályzat részletesen intézkedik a juttatásban részesíthetők köréről: eszerint igényjogosult aki „1, hadirokkant; 2, hadiözvegy; 3, felnőtt hadiárva; 4, hadviselt; 5, egyéb rászorult” (a felsorolás egyben igényrendet is jelölt). Feltételként kötötték ki az erkölcsös életvitelt, a munkakészséget, a nemzethűséget, a nincstelenség igazolását és azt, hogy a juttatott legalább három, eltartásra szoruló gyermekkel bírjon. Érdekes, de nem szontalan kitételek voltak, hogy az igénylő rendelkezze a napi életvitelhez szükséges tárgyakkal, bútorokkal, esetleg szerszámokkal; a felvétel három év próbaidőre történt, előtte harminc nappal „a községben szokott módon” (értsd: dobolás útján) történő kihirdetéssel, mely után bármelyik telepes tiltakozhatott a betelepítés ellen (ezután azonban az Alap vezetősége szabadon mérlegelhetett, a tiltakozást nem volt köteles figyelembe venni). A Szabályzat a hétköznapi életéről is rendelkezett: így előírta a konyhakertek gondos megművelését, az utcák fásítását, az épületek évenkénti újrameszelését, tisztán tartását, sőt még azt is, hogy a telepesek gyermekeiket kötelesek iskolába járatni, a családok pedig egymást segíteni betegség vagy szülés esetén. Azokkal szemben, akik mindezt nem tartották be, különféle intézkedéseket fogantatosítottak a négy szemközti feddéstől egészen a birtokból való kimozdításig. Ez utóbbit az is lehetővé tette, hogy a 25 éves – kamatmentes – törlesztés letelétig a családok csak bérlőnek számítottak, a telekkönyvi tulajdonos az Alap volt. Megjegyzendő, hogy az ismertett Szabályzat – úgy tűnik – nem eredeti alkotás: mintájául a vármegye déli részén létesített Hadigondozottak Kalocsai Kertesháztelepe Alapítvány 1921. október 16-án elfogadott okirata szolgált.²³

A fóti Suum cuique-telep dinamikus fejlődésében törés a gazdasági válság jelentett. Az addig több-kevesebb rendszerességgel törlesztő családok többsége a havi 10-12 pengős részleteket sem tudta fizetni, s jelentős hátralékba került; ennek és az adakozási kedv lanyhulásának következtében lassult az építkezések üteme is.²⁴ A nehézségek csak a harmincas évek derekán csökkentek; 1939-re a telepen már 81 ház állt, megkezdődött a népház és négy további családi ház felépítése. A negyvenes évek elején az 1940. évi XXIII. törvénycikk által létesített Országos Nép- és Családvédelmi Alap, illetve annak vármegyei szerve, a Közjóléti Szövetkezet segítségével további tíz házat hoztak tető alá, melyeket azonban már nem hadirokkantak, hanem saját ingatlanon nem bíró, öt-hét gyermekes családok kaptak meg.²⁵ Nemcsak a telep, de az egész község szempontjából is jelentős esemény volt, amikor 1931-ben a mindenekelőtt anya- és csecsemővédelemmel foglalkozó országos Stefánia Szövetség megszervezte az egészségvédelmi kört.²⁶ Nem volt véletlen, hogy a (később az állami fenntartású Zöldkeresztes-szervezet által átvett) egészségház ekkor a Suum cuique-telepen került felépítésre. A hely kijelölésénél

²¹ Államsegély kiutalása a fóti hadirokkant-foglalkoztató részére. PML. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának közigazgatási iratai (továbbiakban: PPSK alisp.) IV. 408 b. 12.232/1923.)

²² 45.305/1925. NMN szám alatt (megtalálható: PML. PPSK. alisp. IV. 408 b. 24.444/1932.)

²³ A Hadigondozottak Kalocsai Kertesháztelepe Alapítvány alapítási okiratai és telepes rendtartása. A Hadigondozottak Kalocsai Kertesháztelepe Házadományozó és Felügyelő Bizottsága, Kalocsa, 1936. Az egyetlen, lényeges különbség a két szabályzat között, hogy Fóton nem jelentett előnyt a juttatásnál a helybéli származás.

²⁴ Öt házat a törlesztésekből szándékoztak megépíteni. (Horváth Lajos im. 48. old.)

²⁵ Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Közjóléti Szövetkezet iratai XI. 404. 4. csomó

²⁶ Zöldkeresztes és Stefániai egészségvédelmi körök nyilvántartása. PML. PPSK. Tiszti főorvos iratai IV. 411. 4. 55. kötet

nemcsak a juttatottak és gyermekeik egészségi állapotára, és a községbeli átlagnál rosszabb szociális helyzetükre voltak tekintettel, de arra is, hogy így a terhes- és gyermekrendelésre, oltásra induló falusiak kénytelenek a telepre menni, s ezáltal a telepiek és a község többi lakosa közti ellentétek tompulni fognak.

A megoldást indokolta, hogy a nem várt nehézség, mellyel kezdettől fogva szembe kellett nézni a Suum Cuique Alap vezetésének – s úgy tűnik, csaknem minden más szociális céllal létesült telep szervezőinek – az a „társadalmi elfogadottság” problémája volt. Hogy a főtiai idegenek, sőt „jött-mentek” tekintették a – többnyire más falvakból származó²⁷ – telepiket, az iratanyag pusztulása dacára is számos adat bizonyítja. Így például a község több, mint tíz év alatt sem teljesítette azt a vállalást, hogy társadalmi adakozásból egy házat épít (sőt, az építéshez szükséges 1932-es értéken 3300 pengőből mindössze 965 pengő 22 fillér gyűlt össze).²⁸ Sokatmondóan bizonyítja a falu vezetőségének ellenérzéseit, hogy a telepi társaskör segélykérését – az egyébként viszonylag jómódú – község rendre megtagadta.²⁹ 1942-ben Endre László alispán felszólítására, hogy tegyenek javaslatot a községi cigányok kérdésének megoldására, az a válasz született, hogy „mivel hanyagságuk miatt nem adnak nekik munkát”, munkatáborot kell létesíteni, melynek helyéül a Suum cuique-telepet javasolták.³⁰ További adalék, hogy 1944-ben a jegyző a német katonák és magyar honvédek számára a falu területén kettő, míg a telepen kilenc házat jelölt ki beszállásolásra, dacára annak, hogy az utóbbiak mind egyszoba-konyhások voltak (kiváltva különben ezzel az illetékes hadművelési kormánybiztos tiltakozását és az alispán közbelépését is).³¹ Bár kevésbé adatolható, de gyanítható, hogy az ellenérzések korántsem csak a község vezető rétegét képezőkre, a tehetősekre terjedtek ki; példa erre, hogy 1946-ban a Magyarországi Kommunista Párt nőszervezete, az MNDSz főtí csoportja meglehetősen éles hangvételű levélben tiltakozott a vármegye alispánjánál az ellen, hogy a község négy nyári napközijéből egyet továbbra is az ekkor már rokkanttelepnek nevezett községreszen helyezzenek el.³² Az ellenszenv a régi, az indok viszont újszerű volt: az itt élők „az elnyomó, antidemokratikus rendszer hívei, reakciók.” (Emlékezzünk: a juttatás feltétele volt a nemzethűség - de ugyanakkor a nincstelenség is!).³³

Összefoglalásul megállapítható, hogy a Suum Cuique Alap és az általa létrehozott telep a juttatottak szerves társadalmi beilleszkedése terén többé-kevésbé kudarcot vallott. Más téren azonban tagadhatatlanul sikeres volt: a juttatottak számára nemcsak emberséges életkörülményeket nyújtott, de munkalehetőséget, megélhetést, a munkaképteleneknek pedig segélyt is.³⁴ Kimondottan előremutató megoldásként értékelhetjük, hogy – hasonlóan Kalocsához – a közösség, a közösségi tudat kiépítése érdekében számos lépést tettek. Talán még ennél is fontosabb újítás volt, hogy a telepi lakosok életviszonyait folyamatosan felügyelték, elősegítve – s egyszerűsre mind meg is követelve – szocializációjukat, a környezetükre, családjukra való igényességet, illetve megakadályozva lecsúszásukat.³⁵

Hámori Péter

²⁷ A Suum cuique-telep lakóinak származására közvetlen adatot nem sikerült föllelni; sokatmondó azonban, hogy míg az összes környékbeli község lakosságának elvándorlási mutatója – Budapest közelsége miatt – 5–16 % között mozgott, addig Fót lakosságánál ez az adat 1922. és 1932. között 5,7 %-os többletet mutatott. (*Petrilla Aladár: Közegészségügyi statisztika. Bp., 1943. 218. old.*)

²⁸ A főtí Suum cuique-telep községi segélyezése. Fót képv. t. V. 1039. Ca. 25/1932 kgy.

²⁹ Ua., 11/1934 kgy.

³⁰ Cigányok foglalkoztatása. PML. PPSK. alisp. IV. 408 b. 6223/1942.

³¹ A 3. Hadtestparancsnokság mellé kirendelt M. Kir. Hadművelési Kormánybiztos átirata Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjához a főtí beszállásolások ügyében. Szám nélkül és olvashatatlan dátummal (1944 december?); PML. PPSK. alisp. IV. 401/1944.

³² Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Közjóléti Szövetkezet irata XI. 404. 1. csomó

³³ Megjegyzendő, hogy a háború után a legtöbb szociális célú telep lakóival szemben legalábbis bizonytalanság, de többnyire inkább ellenszenv mutatkozott meg az MKP, majd az MDP helyi szervezetei és országos vezetősége részéről. (Példa erre a Magyar Dolgozók Pártja Baranya Megyei Pártbizottságának 1948. május 4-iki jelentése.)

³⁴ A társadalmi gyűjtés egy, közelebbről meg nem határozott részét erre fordították. *Károlyi Lászlóné: im. 10. old.*

³⁵ Ez utóbbi különösen a harcteret járt, hadirokkant katonák esetében volt fontos, amit a budapesti nyomortelepek példáján is ékesen bizonyít.

A Lakatos Demeter Egyesület tíz esztendeje¹

Az előzmények

Hivatalosan, a bírósági bejegyzés dátumát tekintve ugyan csak 1990. szeptember 27-én jött létre a *Lakatos Demeter Egyesület*, de a szervezésével kapcsolatos előzményeket is ideszámítva, bőven megvan a tíz esztendő.

Vagy talán több is?!

Tulajdonképpen mikor kezdődik egy szervezet élete? Amikor az alapítók elkezdnek gondolkodni a létrehozásán? Vagy amikor valakiben megszületik a gondolat, hogy létre kellene hozni? Vagy talán már akkor, amikor néhányan már létrehozták volna, de a körülmények meghiusították próbálkozásukat?

Ha ez utóbbi kritériumot vennénk alapul, akkor tizenöt évvel korábbra kell visszapillantnunk. 1974-ben merült fel ugyanis először a gondolat, hogy össze kellene hívnunk azokat, akik rendszeresebben járnak a moldvai csángók közé, vagy akár csak alkalmyszerűen is megfordultak ott. De természetesen még ez az összejövétel sem volt előzmények nélküli, hiszen nem véletlenül indult meg az 1960-as évek végén több tucat fiatal – és nem csupán fiatal –, hogy bár egy rövid látogatásra, Erdély magyar falvait járva, átugorjon a Kárpátokon, és fölkeressen akár egyetlen csángó falut, lássa azokat, akikről már oly sokat hallott.

Igen, akkoriban, az 1960-as évek végén több száz, vagy inkább több ezer fiatal hallott hírt a „világ legelfeledettebb kisebbségéről”, a Moldvában élő csángómagyarokról. Hogy kitől hallották? Hát nem a tanáraiktól! De nem is a Magyar Rádióból, Televízióból! Az akkori újságokban sem sokat olvashattak a moldvai magyarok sorsáról. Egy hetvenes évei felé közeledő, de még egyenes tartású, nagy tudású és életét a csángóknak elkötelezett ember járta akkoriban a bátrabb igazgatójú művelődési házakat, iskolákat, de sokszor csak valamelyikünk lakásán gyűltünk össze, hogy hallgathassuk előadásait, bölcs, tette serkentő beszédét. Domokos Pál Péter volt ő, „a moldvai csángók vándorapostola”, aki az 1960-as évek derekán megszabadult egy korábbi ügyből következő rendőri felügyelettől, szobafogságból s egyéb kortünetek alól, s máris hozzálátott, hogy a csángók sorsát megismertesse azokkal, akik egyáltalában érdeklődtek irántuk.

Ennek az érdeklődésnek természetesen sokféle volt a gyökere. Volt, akit csak ezeknek az összejöveteleknek a féllilegális hangulata vonzott; akadtak, akik a kuriózumot látták benne; de nagyon sokakban feltámadt az őszinte érdeklődés, az odautazás vágya, sőt a segíteni, az értük való tenni akarás szándéka is. Fölkerekedtek hát Domokos Pál Péter, később Kallós Zoltán és mások útmutatása szerint, majd pedig egymás nyomdokain. Volt, aki fényképezte a csángó népeletet, volt, aki népdalt gyűjtött, viseletet kunyerált vagy vásárolt, s volt, aki éppen csak megjárta magát, hogy idehaza elmesélhesse a barátoknak: jártam Moldvában. De azért mindenkire ragadt valami, mindenkit megérintett valami abból a világból. Volt, akit a moldvai csángók hagyományos kultúrája bővült el, mások a tájba lettek szerelmesek, s akadtak, akiknek az ökle szorult ökölbe, látva a szegény moldvai csángók gazdasági nyomorát, politikai kiszolgáltatottságát, emberi megalázottságát. S akik „megjárták” a Kárpátokon túli magyarokat, visszatértek után igen sokan elmentek Domokos Pál Péterhez, kinek ajtaja mindig nyitva állt a Moldvából érkezők előtt, s elmondták neki, amit láttak, hallottak, tapasztaltak. Ő pedig magyarázta, értelmezte, kiegészítette a tapasztaltakat, szakirodalmat adott a kezünkbe, s további utakra buzdított bennünket.

Az 1970-es évek elejére már talán száznál is többen voltunk, akik megfordultunk a moldvai magyarok között, jó néhányan pedig rendszeresen jártunk oda. Többé-kevésbé ismertük is egymást, indokolt volt tehát, hogy összejöjjünk, megbeszéljük a tapasztalatokat, s valamiképpen összehangoljuk a munkát. Ennek a találkozóznak azonban (1974-ben vagyunk!) valami fedőnevet, alibit kellett találni. Akkor már több mint egy évtizede bekapcsolódtam a Néprajzi Múzeum önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalmába, harmadmagammal a készülő Néprajzi Atlaszhoz is gyűjtöttem a csángók között, kézenfekvő volt tehát, hogy afféle néprajzi-módszer-

¹ Részlet egy nagyobb tanulmányból.

tani megbeszélésnek álcázzuk az összejevetelt. A másik Atlasz-gyűjtő, Kóka Rozália akkoriban az Erdi Művelődési Otthonnak volt igazgatóhelyettese, némi konspirációval oda hívtuk tehát mindazokat, akiket számba tudtunk venni.

Úgy emlékszem száznál több meghívólevelet küldtünk ki, s több mint hetvenen jöttünk össze. Mindenki elmondta a maga tapasztalatait, beszéltünk arról, hogy fontos lenne: ne csak nézelődni menjünk Moldvába, de gyűjtsünk is valamit, persze nem elsősorban tárgyakat, hanem ismeretanyagot – ehhez ott voltak a Néprajzi Múzeum útmutatói –; beszéltünk arról, hogy ha tárgyakat, viseleteket, szőttest, varrottast hoz valaki, ne adja el bárhol, előbb ajánlja fel megvételre a Néprajzi Múzeumnak. Egyszóval beszéltünk mi ott sokféle dologról. És még valamiről: hogy létre kellene hozni – eladott csángó néprajzi tárgyakból, publikációk honoráriumából, s egyéb forrásokból – egy olyan alapot, amiből az esetleg Magyarországra látogató csángó ismerőseinknek, vagy az otthon maradottaknak, valami támogatást, ajándékot adhatnánk elsősorban azért, hogy segítsünk rajtuk, és hogy érezzék: gondolunk rájuk, hogy ezt azért kapják, mert magyaroknak tekintjük őket.

Ebből akkor nem lett semmi! A rendőrség napok múltával berendelt néhányunkat a Gyorskocsi utcába, kihallgatások, fenyegetések következtek. Szegény Domokos Pál Péternek is el kellett viselnie 73 esztendő, ősz fejével ezeket a megaláztatásokat. De a csángókkal való foglalkozás, a velük való törődés, s az értük való tenniakarás *szervezett összefogásának* a szándéka – azt hiszem, nem tévedek – azon az érdi találkozáson született meg.

Csak éppen 16 esztendőt kellett várni a megfelelő alkalomra.

Kik is azok a moldvai csángók?

Románia Moldva nevű tartományában – az egykori Etelközben élő katolikus vallású moldvai csángók száma a becslések szerint mintegy 250 ezerre tehető, közülük körülbelül 80-100 ezer őrzi még magyar anyanyelvét és kultúráját.

A moldvai csángómagyarok történelme, mint minden népé, népcsoporté, az idők homályába vész. Elvileg elképzelhető, hogy azoknak a magyaroknak a leszármazottai is voltak, lehetek köztük, akik Árpád honfoglalása után az Etelközben maradtak; ezt a lehetőséget – megbízható ásatások hiányában – jelenleg nem lehet sem cáfolni, sem megerősíteni. A magyarok első, oklevelekkel igazolható nyomain ebben a térségben a XIII. század elejéről valók. Ebben az időben Románia még nem létezett, sőt elődje, a Moldvai fejedelemség sem. A XII. században Magyarország keleti szomszédja Kunország volt. A XIII. század elején a pápa dominikánus szerzeteseket küldött Kunországba, hogy keresztény hitre térítsék a pogány kunokat. A több ezer megkeresztelt kun között volt Borc fejedelem is, akit 1227-ben keresztelt meg Béla, Magyarország akkori trónörököse. Ugyanő szentelte fel és iktatta be Theodorikot, a kunok első püspökét, amiről a pápa Bélához írt köszönő levele is tanúskodik. A kunok a mongol fenyegetés elől a magyar király oltalmába helyezték magukat, s a magyar királyok ettől kezdve viselték címeik között a „Rex Cumanae”-t is.

1241-ben Batu kán feldúlta Kunországot, majd Magyarországot is. Kunország politikailag megszűnt, elpusztult a milkói püspökség is, s újabb mongol pusztítástól tartva a magyar király magyar csoportokat telepített a Kárpátok keleti oldalára és a Szeret völgyébe, s a katolikus vallás terjesztésére új püspökséget hozott létre ezen a vidéken. A mongolok pusztítása miatt meggyérült lakosság helyére ez időben egy pásztornép húzódott fel a Balkánról, akiket akkoriban vlahoknak, később oláhoknak, újabban pedig románoknak neveznek és görögkeleti vallásúak.

A XIV-XV. században folytatódott a magyarok betelepülése Moldvába, növelve a korábban már ott élő katolikus magyarok számát. A moldvai fejedelmek udvarában sok tisztségviselő, a városokban pedig számos kereskedő, kézműves magyar ember volt. A XV. század folyamán több ezer huszita vallású magyar került Erdélyből és Magyarország déli részéből Moldvába, ahol városokat alapítottak és magyar nyelvre fordították a bibliát. 1541 után, amikor a Magyar Birodalom három részre szakadt, s az ország középső része török fönnség alá került, a Moldvában élő katolikus magyarok magukra maradtak, kiszolgáltatva a török és a tatár veszedelem mellett az erősödő román nemzeti, valamint az ortodox vallási hatásoknak.

Azok a magyarok, akik túléltek a meg-megújuló török és tatár pusztítást, Moldva nyugati részére húzódtak, s a városokból a hegyek és dombok között megbújó falvakba menekültek, sokan pedig visszaköltöztek Erdélybe. A Moldvában maradtak egyre nehezebben tudták megőrizni nyelvüket és vallásukat. 1622-ben a római pápa Moldvát missziós területté nyilvánította, s a katolikusok egyházi gondozását lengyel és olasz papokra bízta, akik azonban nem beszélték a nép nyelvét, szavukat sem értették. A csángómagyarok ismételen könyörgő levélben fordultak a Szentszékhez és magyarul prédikáló papot kértek. Az első ilyen leveleket az 1600-as évek első feléből ismerjük, a legutolsókat napjainkban küldték, de kérésük rendre válasz nélkül maradt. Így kezdődött el a moldvai csángómagyarok szellemi és kulturális hanyatlása.

A Moldvában élő magyarok nem tudták volna vallási és etnikai jellegüket megőrizni, ha sorraik nem gyarapították volna újabb és újabb magyar csoportok, akik elsősorban Erdélyből jöttek, ahol folytatódott a török és tatár hadjáratok, a XVII. század végétől pedig az osztrákok pusztították Magyarország keleti részét. Az utolsó nagy kivándorlás 1764-ben történt, amikor az erdélyi Madéfalván több száz székelyt mészároltak le, mert protestáltak az osztrák császári önkény ellen.

Amikor a moldvai fejedelemség független lett (1858), majd egyesült a szomszédos román fejedelemséggel, s létrejött Románia, felerősödött a román nacionalizmus, s erőteljesebbé vált a kisebbségek asszimilációjára való törekvés. A román kormány engedélyével Jászvásáron létrehozhatták a katolikus szemináriumot, azzal a feltétellel, hogy az teljesen román nyelven működik. A csángómagyarok nem kaptak anyanyelvi iskolákat, katolikus papjaikat arra nevelték, hogy megtagadják anyanyelvüket és letagadják népük kultúráját. Hatóságilag elrendelték a diplomákban a román nyelv kötelező használatát, beleértve a szertartást és a gyóntatást is.

A II. világháború során megkötött államközi egyezmény értelmében – mikor a bukovinai székelyeket hazahoztuk –, legálisan, majd még néhány esztendőig illegálisan, több mint száz moldvai csángó család települt át Magyarországra. Hosszas bujdosás és menekülés után a Baranya megyei Egyházaskozáron, Szárászon és Mekényesen telepedtek le, s zömük ma is ezekben a falvakban él.

1949 után Moldvában több mint száz csángó településen engedélyezték, hogy valamilyen formában (iskola, tagozat, osztály, fakultáció) magyar nyelvet, illetve magyar nyelven is tanulhassanak a csángó gyermekek, de aztán az 1950-es évek végére megszüntették ezt a lehetőséget. Így a csángók Moldvában azóta sem tanulhatnak anyanyelvükön, csak ha Erdélyben lévő magyar iskolákba iratkoznak.

Causescu diktatúrája idején az erdélyi és a magyarországi magyaroknak egyaránt megtiltották, hogy fölkeressék a csángómagyar falvakat, még turisták sem látogathattak el ezekre a területekre. Ennek ellenére igen sok, a csángók hagyományos kultúrája iránt érdeklődő – főleg fiatal – járt közöttük, vállalva a rendőri zaklatások legkülönbözőbb formáját. A hivatalos román hatóságok a csángómagyarok létezésének pusztá tényét is igyekeztek eltagadni, még a népszámlálások alkalmával sem vették figyelembe a magyar kisebbségnek ezt a csoportját.

De hát miért írom ezeket múlt időben, mikor a helyzet jórészt azóta sem változott ?!

1989 decembere óta a csángómagyarok helyzete valamennyire javult. 1990 márciusától létrehozták a Moldvai Csángó Magyarok Szervezetét, amely tíz éven keresztül saját újságot adott ki Erdélyben. A szervezet legfontosabb célkitűzése a csángók politikai, gazdasági és kulturális érdekképviselete. Az utóbbi években komoly kapcsolatokat alakítottak ki az RMDSSzel, s annak néhány képviselőjével, a Magyarországon működő, s a határontúli magyarokkal foglalkozó szervezetekkel és intézményekkel, nem utolsósorban a Lakatos Demeter Egyesülettel; továbbá érdeklődnek a moldvai csángók sorsa iránt az Európai Unió szervezetei is.

A Lakatos Demeter Egyesület megalakítása

Adott volt tehát a rendkívül vonzó, teljes elkötelezettséget igénylő téma, amelyben helyet kaphatott számos érdeklődés. A moldvai csángókkal való foglalkozás, érdekeik valamilyen formában való képviselete egyfelől jelképezte a képmutató, a kisépek megmaradását a szocialista internacionalizmussal szőnyeg alá söprő bolsevik szemlélet elleni fellépést; másfelől vonzotta azokat is, akik a legjobb értelemben vett romantikát keresték a szekusok és helybéli

besúgók által „elaknásított” csángó terepen, végezetül tartalmas gyűjtési témát kínált azoknak, akik a néphagyomány legarchaikusabb rétegeiben keresték múltunk emlékeit. Időközben megjelentek Kallós Zoltán, és Domokos Pál Péter új könyvei a moldvai csángómagyarokról, foglalkozott velük a Tiszatáj, a Forrás, a Kortárs és jó néhány más folyóirat; újra kiadták Mikecs László, P. Gegő Elek csángókkal foglalkozó műveit; a tudományos érdeklődéssel összefonódó nemzeti elkötelezettség tehát zászlajára írhatta a „legelfeledettebb magyar kisebbség” ügyét. Jelképpé vált a csángó sors, amely előrevitette a határokon túl – és természetesen innen is – kisebbségben élő magyarság sorsát. Minden előadásban, kiállítás-megnyitóban, újságcikkben megfogalmazhattuk: ez a sors vár mindnyájunkra, ha nem követünk el mindent annak érdekében, hogy ne így legyen.

Amikor tehát az 1980-as évek végén az Agrárgazdasági Kutató Intézet földszinti tanácstermében néhányan, a csángók sorsát a szívünkön viselők összeültünk, s arról beszélgettünk, hogy létre kellene hozni egy szervezetet a moldvai csángók iránt különböző – néprajzi, nyelvészeti, népzenei, történeti, nemzetiségpolitikai stb. – okokból, vagy pusztán természetes kíváncsiságból érdeklődő emberek összefogására, nem volt nehéz dolgunk. Nem sok gyakorlatunk volt a civil szervezetek alakítása terén, de körülbelül tudtuk, hogy mit akarunk, s ami fő, megvolt a lista azokról, akiket annak idején, 1974-ben összehívtunk az érdi találkozóra.

1990 tavaszán folytak a szervezés előkészületei. Tisztáztuk, hogy a különböző csángó népcsoportok (moldvai-, hétfalusi-, dévai-, gyimesi-) közül kizárólag a moldvai csángókkal foglalkozunk, a többiekkel csak annyiban, amennyire történelmileg, etnikailag összefüggnek a moldvaiakkal, továbbá olyan érdeklődést mutatunk irántuk, mint minden kisebbségi téma iránt. Meghatároztuk a létrehozandó Egyesület alapvető célkitűzéseit. Éspedig:

- a.) A moldvai csángómagyarok történelmével, néprajzával foglalkozók tevékenységének összehangolása, munkájuk segítése.
- b.) A moldvai csángómagyarok művelődési értékeinek, társadalmi és politikai helyzetének minél szélesebb körben való megismertetése.
- c.) A moldvai csángókkal való kulturális, vallási és emberi kapcsolatok elősegítése.

Fölmerült a névadás kérdése. Egyértelmű volt, hogy nem szerepelhet az Egyesület nevében a moldvai csángó kifejezés. Egyrészt mert tagjai – kevés kivételtől eltekintve – nem csángók lesznek, másrészt akkor már létrejött Sepsiszentgyörgyön egy főként Erdélybe települt, moldvai csángók által alapított szervezet, a Moldvai Csángómagyarok Szövetsége. Végül is Lakatos Demeter (1911–1974) szabófalvi csángó költő nevét választottuk, aki verseiben a moldvai táj szépségeit és csángó „népem baját” énekelte, s aki nyíltan vallotta és vállalta csángómagyar voltát. Lakatos (Mítica) Demeter magyar léte, a XX. században, itt Közép-Európában, csak romános helyesírással tudta leírni érzéseit és gondolatait, mert anyanyelvű iskola hiányában magyarul nem, illetve csak hallás után tudott írni. Ez nyelvészeti szempontból rendkívül érdekessé teszi Lakatos Demeternek a csángó élőbeszédet tükröző írásait, de emberileg végtelenül elszomorító. Olyan népcsoport költője volt tehát, amely ma is a szóbeliség szintjén él, nyelve, hagyományja, műveltsége szájról-szájra, apáról fiúra öröklődik.

A Lakatos Demeter Egyesület alakuló ülésére 1990. július 18-án került sor, az Agrárgazdasági Kutató Intézet tanácstermében. A jelenlévő 13 személy egyhangúlag elfogadta az Alapszabályt és kinyilvánította készségét az Egyesület megalapítására és az abban való tevékenységre. A Fővárosi Bíróság 1990. szeptember 27-én jegyezte be a Lakatos Demeter Egyesületet.

Egyesületünk természetesen nem elődök és nem társak nélkül való szervezet. Elődjének vallja a hasonló feladatokra vállalkozó, 1861-ben alakult Szent László Társulatot, amely céljával tüzte ki az akkori Magyarország területén kívül élő magyarok gondozását; mint megfogalmazták: „vallásos életükben, anyanyelvük megtartásában, istápolásában magyar papok küldésével, könyvekkel, folyóiratokkal, vallási és szociális intézmények megszervezésével őket a katolicizmusnak és a magyarságnak megtartsa.” Különösképpen azért tekinthetjük elődünknek a Szent László Társulatot, mert – főként működésük első évtizedeiben – tevékenységük túlnyomó része a moldvai és a bukovinai magyarok támogatására összpontosult. Ugyanakkor kezdettől fogva testvérszervezetüknek tekintettük a sepsiszentgyörgyi – 1996-tól bákói – székhellyel működő Moldvai Csángó Magyarok Szervezetét, valamint rendszeresen együttműködünk azokkal a hazai szervezetekkel, amelyek – részben vagy egészen – a szomszédos országokban élő magyarok iránt elkötelezettek és tenniakarókat fogják össze.

A Lakatos Demeter Egyesület vázlatos története

Egy újonnan alakult civil szervezet számára óriási előny, ha olyan közismert személyiség áll az élén, aki hitelesíti, és széles körben ismertté teszi nevét, célkitűzéseit. Mert hiszen Lakatos Demeter csángó költőt bizony igen kevesen ismerték akkor Magyarországon – ma is talán csak valamivel többen hallottak róla –, de még a *csángó* szóra sem jöttek lázba tömegével az emberek. Különösen nem az 1990-es évek elején, mikor hirtelen olyan sok egyéb olyasmire lehetett mozdulni – amire korábban nem.

Ilyen értelemben nem túl szerencsés időszakban született az Egyesület. Azok a témák – táncház, népművészet, csángók stb. – amikre korábban százával, ha nem ezrével tolongtak az emberek az Egyetemi Színpadra, a Jurta Színházba, vagy akárhová, határozottan elvesztették a hatalommal való szembenállást, a nemzeti ellenzékiéget jelképező tartalmukat. A társadalmi, politikai változásokat sürgető „ellenzékiek” immár direktben politizáltak pártokban, közhivatalokban, önkormányzatokban, vagy éppen a parlamentben.

Bizony, ha az éppen csak megalakult Lakatos Demeter Egyesület élén nem állt volna két közismert és minden tekintetben nemzeti elkötelezettségű személyiség, sokkal nehezebb lett volna az indulás. *Domokos Pál Péter* tiszteletbeli elnökünk és *Benda Kálmán* elnökünk azonban a korábbi években, évtizedekben a nemzeti ellenállás két olyan jelképpé vált személyisége volt, akik szakmai, emberi és politikai tekintetben egyaránt hitelesítették Egyesületünket.

Domokos Pál Péter azok közé az emberek közé tartozott, akik nem úgy hagyták itt a világot, ahogyan találták. Igaz, a világ is sokat változott körülötte csaknem évszázadnyi élete során. Nyolcvanadik, nyolcvanötödik születésnapjának megünneplése szinte tüntetésszámba ment, alkalmat nyújtott a nemzet egy részének hitvallására. Mindenhová elment, ahová csak hívták, hogy beszéljen a moldvai magyarok művelődési értékeiről, politikai elnyomatásáról. Fizikai erejének fogyásával növekedett lelki ereje. Súlyos autóbalesetéből is fölépülve, töretlen kedvvel dolgozva, tervekkel és reményekkel telve érte meg Magyarország függetlenné válását, a rendszerváltást. 1990 elején felcsillant annak a reménye is, hogy talán a sokat szenvedett moldvai csángók sorsa is jobbra fordul. Bár *Domokos Pál Péter*, aki jól ismerte a román nemzetiségi politika indítékait, nem volt bizakodó. „Eddig még csalódtam minden ígéretükben, minden törvényükben, minden intézkedésükben” – mondta egyik beszélgetésünk során. De azért örült, mikor híret vette a moldvai csángók iránt elkötelezett követői, tanítványai szervezkedésének, a Lakatos Demeter Egyesület megalakulásának és szívesen elvállalta a tiszteletbeli elnökséget.

Elnökünk, *Benda Kálmán* Egyesületünk megalakulásakor a református Ráday Gyűjtemény könyvtárának igazgatója, de számunkra akkor fontosabbnak tűnt, hogy az MTA Történettudományi Intézetében működő és a Moldvai Csángó Okmánytár összeállításán dolgozó munkacsoportnak volt a vezetője, akkor már számos, a moldvai magyarok történelmével foglalkozó dolgozat publikálója. *Benda Kálmán* életének, tudósi munkásságának kiemelkedő csúcspontjai és szakadékpontjai a XX. századi magyar értelmiség sorsát, kálváriáját példázzák. Az események mögé pillantani akaró történészi szemlélet vezette őt a moldvai csángómagyarok történelmének feltárására, a vatikáni levéltárban őrzött, s a moldvai csángómagyarokra vonatkozó jelentések és más dokumentumok rendszerezésére, feldolgozására és közreadására. Ez az elkötelezettség vitte őt a csángókért tenni akaró embereket összefogó Lakatos Demeter Egyesület alapítói közé, s lett 1990-ben szervezetünk elnökünk.

Tiszteletbeli elnökünk közelgő kilencvenedik születésnapja alkalmából március 2-án a Magyar Néprajzi Társasággal közösen *egész napos tanácskozást szerveztünk* a moldvai magyarok történelméről, néprajzaról, mai sorsáról. A budapesti Ráday Gyűjtemény Dísztermében tartott ünnepi ülésen mintegy háromszázan vettek részt. Több mint húsz, hosszabb-rövidebb előadás hangzott el, a termet a pusztinai születésű Szócs Anna szöttesei és Csoma Gergely színes fényképfelvételei díszítették. Faragó Laura és egyházaskozári csángó asszonyok énekszóval köszöntötték *Domokos Pál Pétert*, a két szervezet nevében *Balassa Iván* méltatta tiszteletbeli elnökünket. Ezen a rendezvényen szoltunk először ilyen széles körben a néhány hónapja megalakult Lakatos Demeter Egyesületről, célkitűzéseinkről. Szűkebb ismeretségi körünket leszámítva lényegében ez volt első nagyobb tagtaborzásunk is. Már akkor elhatároztuk, hogy az elhangzott előadásokat megjelentetjük.

Egyesületünk életének egyik legemlékezetesebb eseménye II. János Pál pápa magyarországi látogatása alkalmából ideérkező, *több mint ezer moldvai csángó kijövetelének, programjának megszervezése* volt. Ezt tagjainkon kívül számos más szervezettel együttműködve sikerült megvalósítanunk. A csángók magyarországi látogatásának kiemelkedő eseménye volt az Esztergomba történő hajókirándulás, a gellérthegyi Sziklakápolnában számukra rendezett misén való részvétel, az Országház belsejének megtekintése, a Szent István Bazilikában való misehallgatás. Felemelő, torkot szorító, szívet dobbantó jelenetek voltak ezek, de leginkább talán az, mikor az ezernyi, viseletbe öltözött csángó, kereszt alatt, méltóságteljesen végigvonult a Belvárosi templomtól a Duna parton, a Bazilikához. Akárcsak a csíksomlyói búcsún, úgy vonultak egyházi dalokat énekelve a tarkainges csángó lányok, asszonyok és a fehérbe öltözött férfiak. Az autók, autóbuszok leálltak, a járókelők szájatva nézték a csodálatos látványt: ezer csángó vonul a magyar főváros utcáin, hogy misét hallgasson a Bazilikában.

Ott pedig Domokos Pál Péter várta őket, a csángók legendás híré, „vándorapostola”, akit úgy tartottak számon a moldvai csángó falvakban, mint ahogy Mátyás királyról beszélhetett egykor a nép. Ott várta őket székelyharisnyásan, csizmásan, fekete atillában. Beszélt hozzájuk az az ember, akiről oly sokszor kérdezték Moldvában: él-e még, igaz-e, hogy meghalt? Szellemi fejedelem és választott népe nem találkozhatott volna méltóbb helyen és időben, mint a Szentatya látogatására érkezett csángók és Domokos Pál Péter, Szent István oltárképről letekintő alakja előtt.

A templomban Jáki Sándor Teodóz vezetőségi tagunk, valamint a lujzikalugari születésű Horváth Antal esperes celebrált számukra misét. Amióta világ a világ, soha, még a Millennium idején sem járt ennyi csángómagyar Budapesten, nemhogy számukra szolgáltatott misét hallgattak volna! Végül pedig a legnagyobb esemény: a Hősök terén a Pápával való találkozás, aholis a csángómagyarok képviselői átadták a Szentatyának ajándékukat és kérésüket, amelyben alázatosan kérik, engedélyezze a Vatikán, hogy moldvai falvaik templomaiban anyanyelvükön is imádkozhassanak, gyónhassanak és hallgathassák Isten igéjét.

* * *

A Lakatos Demeter Egyesület megalakulása óta eltelt évtizedben sokat, nagyon sokat tettünk a moldvai csángómagyarokért, bár korántsem annyit, amennyit szívünk szerint szeretnénk volna. Megjelentettük Domokos Pál Péter 90. Születésnapjának tiszteletére rendezett tanácskozáson elhangzott előadásokat.² Elindítottuk a *Csángó füzetek* sorozatot.³ Több, a csángók múltjával, jelenével és jövőjével foglalkozó tanácskozást szerveztünk itthon és Erdélyben is, rendszerint más szervezetekkel közösen. Harangot öntettünk az 1945 után a Baranya megyei Egyházasközpontra került, s az 1990-es években templomot építő csángók számára. Havonta rendszeresen ismeretterjesztő előadásokat tartunk tagjaink és az érdeklődők számára moldvai csángómagyarok történelméről, néprajzáról, sorsáról. Anyagiakkal és jószándékkal is segítjük az Erdélyben és a Magyarországon tanuló csángó diákokat. Együttműködünk a Bákóban székelő Moldvai Csángó Magyarok Szervezetével.

Még hosszasan sorolhatnám tevékenységünk különböző területeit anélkül, hogy egy pillanatra is elégedettek lehetnénk önmagunkkal.

* * *

Néhány tanulság Egyesületünk történetének végére.

Mint minden civil szervezet, a Lakatos Demeter Egyesület is igen sok, máskülönben elvesztő, vagy szunnyadó *energiát tudott mozgósítani*. Tagjainknak körülbelül negyede-harmada vállalt valamilyen formában aktív munkát az Egyesületben, és hozzávetőlegesen egytizedük igen tevékenyen dolgozott. Ezt annál is inkább elismeréssel kell említeni, mert hiszen az Egyesület egyetlen tagja, vagy tisztségviselője *sem kapott soha semmilyen tiszteletdíjat*. Ilyet, ha fordításról, kiállítás-rendezésről volt szó, a munkát elvégző csángó diákoknak fizettünk, hiszen ők valóban rá voltak szorulva.

² „megfog vala Apóm szokcor kezemtül...” Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. Szerk.: *Halász Péter*. Bp. 1995.

³ A Moldvai magyarság bibliográfiája. Összeállította *Halász Péter*. Csángó füzetek 1. Bp. 1996.; Csángó sorskérdések. Az újkigyósi tanácskozás előadásai. Szerk.: *Halász Péter*. Csángó füzetek 2. Bp. 1997.

Egyesületünk eddigi tevékenységének nagy tanulsága, hogy *a civil szférában egyetlen szervezet önmagában, csak igen korlátozottan képes vállalt feladatainak megvalósítására*. A Lakatos Demeter Egyesület szinte minden jelentősebb akcióját más szervezettel, legtöbbször más szervezetekkel összefogva, anyagi, szellemi, esetenként fizikai erőinket összevetve, tudta megvalósítani.

Az elmúlt tíz esztendő alatt igen sok pályázatot készítettünk, s ezeknek nagyobbik felével nyertünk is – persze sohasem akkora összeget, amennyit szerettünk volna. Tapasztalatunk szerint *a megírt pályázatoknak ötven százalékos az esélyük*, ezzel szemben a meg nem írt pályázat esélye nulla. Az a megfigyelésünk, hogy érdemes gondot fordítani a pályázat elkészítésére, mégpedig nem csupán a rubrikák pontos kitöltésére, hanem arra is, hogy a pályázatban megfogalmazott koncepció vonzó, lehetőleg pedig minél meggyőzőbb legyen.

Végezetül – bár erről Egyesületünk tíz esztendejét bemutató áttekintésben egy szó sem esett – hangsúlyozni kell ennek a tíz esztendőnek azt a kézzel megfoghatatlan, mérlegelhetetlen hozadékát, amit a csángók iránt érdeklődő és értük tenni is akaró tagok közösséggé formálódása jelent. Ez a közösség ma már nem az, ami öt vagy tíz esztendővel ezelőtt volt, és nem is csupán kétszázegynéhány tagdíjat fizető – vagy nem fizető – ember társasága. *Valódi közösség jött létre, amelyre minden jó ügy érdekében számítani lehet.*

Halász Péter

Lakatos Demeter, szabófalvi csángó költő (Halász Péter felvétele)